Խ. Պ. ՄԻՐԻՄԱՆՅԱՆ

ՄԵԾ ԳԻՏՆԱԿԱՆ Վ. Ռ. ՎԻԼՅԱՄՍԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Առանձնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
1949 թ. հատոր II, № 5 «Տեղեկագրից»

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1949

ՎԱՍԻԼԻ ՌՈԲԵՐՏՈՎԻՉ ՎԻԼՅԱՄՍ
(1863 –1939)

[illegible]

929; 631 (470)

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Բիոլ. և գյուղատնտ. գիտություններ II, № 5, 1949 Биол. и сельхоз. науки

Խ. Պ. Միրիմանյան

II 36256

ՄԵԾ ԳԻՏՆԱԿԱՆ Վ. Ռ. ՎԻԼՅԱՄՍԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Տասը տարի սրանից առաջ, 1939 թ. նոյեմբերի 11-ին, սովետական մեր մեծ հայրենիքը կորցրեց առաջավոր ագրոբիոլոգիական գիտության խոշորագույն ներկայացուցիչ՝ ռևոլյուցիոներ-գիտնական, ակադեմիկոս-բոլշևիկ Վասիլիյ Ռոբերտովիչ Վիլյամսին։

Վիլյամսը պատկանում է համաշխարհային հռչակ վայելող այն խոշոր գիտնականների շարքին, որոնց գործերն ապրում են դարեր։ Կանցնի ժամանակ, բայց Վիլյամսի ռևոլյուցիոն ուսմունքը պայծառափայլ աստղի նման կմնա իբրև ուղեցույց սոցիալիստական գյուղատնտեսության՝ պատմության մեջ չտեսնված բարձր արտադրողականության համար մղվող պայքարում։ Նրա խոշորագույն ծառայությունը սոցիալիստական հայրենիքին կայանում է նրանում, որ նա տասնյակ տարիների ընթացքում համառորեն ու անհաշտ կերպով պայքարել է գիտության ու սոցիալիստական շինարարության պրակտիկայի միասնության համար, բնության ուժերի բազմակողմանի ճանաչման ու նրանց նպատակալաց, վճռական փոփոխման համար ի օգուտ սոցիալիստական, կոմունիստական հասարակարգ կառուցող աշխատավորական միլիոնավոր մասսաների, գիտական մտքի միակ այն ճիշտ ուղղության զարգացման համար, որը հենված է մարքս-լենինյան ուսմունքի՝ դիալեկտիկական մատերիալիզմի մեթոդոլոգիայի ժայռերի նման անսասան հիմքերի վրա։ Նա ոչ թե միայն պայքարել է, այլև սոցիալիստական լայնածավալ դաշտերի վրա բազմաթիվ կոլտնտեսություններում ու սովխոզներում պրակտիկ կերպով կիրառել է իր ուսմունքի հիմնական դրույթներն ու այդպիսով փայլուն կերպով նպաստել մեր դաշտերի բերքատվության բարձրացմանը։ Ահա թե ինչու «գիտական ու պրակտիկ գործունեության նշանակության ու նրա աշխատանքի ահռելի տեսակետից նրան կարելի է համեմատել միայն դարվինիզմի այնպիսի հսկաների հետ, ինչպիսին են Տիմիրյազևն ու Միչուրինը» ասում է ակադ. Տ. Դ. Լիսենկոն։ Հանդիսանալով նոր, սովետական ագրո-բիոլոգիական հողագիտության հիմնադիրը, Վիլյամսը հողի՝ իբրև արտադրության միջոցի ուսումնասիրության, նրա ձևափոխման, նրա արտադրողականության անընդհատ բարձրացման նոր սկզբունքներ է տվել ու այդպիսով մեր գիտության պատմության մեջ նոր էջ է բացել։ Վիլյամսի ուսմունքը սոցիալիստական դաշտերի բերքատվության պրոգրեսիվ բարձրացման մասին սովետական առաջավոր ագրոբիոլոգիական գիտության պարծանքն է հանդիսանում։ Ակադ. Լիսենկոն իր «Բիոլոգիական գիտության մեջ տիրող դրության մասին» Լենինի անվան Գյուղատնտեսական Գիտությունների Ակադեմիայի օգոստոսյան սեսիայում կարդացած պատմական զեկուցման մեջ ընդգծում է, որ «սովետական ագրոբիոլոգիական գիտության հիմքերը դրվել են Միչուրինի ու Վիլյամսի կողմից», որ «նրանք ամփոփել են ու զարգացրել

այն ամենալավը, որը կուտակվել է անցյալում գիտության ու պրակտիկայի կողմից», որ «իրենց աշխատություններով բույսի և հողի բնության ճանաչողության մեջ նրանք սկզբունքորեն նոր շատ բան են մտցրել»։ Ինչպես Դարվինը հայտնաբերել է օրգանական աշխարհի, Միչուրինը՝ բույսի զարգացման ու փոփոխման օրենքները, այնպես էլ Վիլյամսը հայտնաբերել է հողի առաջացման ու զարգացման, նրա անընդհատ փոփոխման օրենքները։

Ցարական իշխանությունները թշնամաբար էին նայում ըմբոստ գիտնականի վրա, որը համառ կերպով պայքարում էր հին ագրոնոմիայի սահմանափակության դեմ, պայքարում էր բուրժուական գիտնականների դեմ, որոնք փորձում էին կապիտալիստական հողագործության վրայից վերցնել հողի հարստությունները բարբարոսաբար հափշտակելու, թալանելու մեղադրանքը։ Ըստ այդ «գիտնականների», ոչ թե կապիտալիստական հողագործությունն է բերքի անընդհատ անկման, սովի, միլիոնավոր մարդկանց քայքայման պատճառը, այլ հողի բերրիության անկման «օրենքը»։ Լենինը ոչնչացնող քննադատության ենթարկեց բուրժուական այդ «օրենքը» և ապացուցեց նրա ռեակցիոն էությունը, գիտական սնանկությունը։ Վիլյամսը նույն եզրակացությանը եկավ հողի ուսումնասիրության լաբորատոր աշխատանքների հիման վրա, որը գիտնականների վկայությամբ այն ժամանակ մեծ և ռևոլյուցիոն հեղաշրջում էր գիտության մեջ։

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ Ռևոլյուցիան Վիլյամսի առաջ բացեց խոշոր հեռանկարներ։ Մարքսիզմ-լենինիզմը թևավորեց ագրոնոմիական միտքը և այն, որին փորձնական ճանապարհով հանգեց Վիլյամսը, փիլիսոփայական ընդհանրացում ստացավ։ Անընդհատ շարժումը հողի մեջ, փոփոխականությունը, տարբեր գործոնների ներքին պայքարը, կենդանի օրգանիզմների բիոլոգիական բուռն գործունեությունը, դրսևորվեցին որպես բնության մեջ տեղի ունեցող դիալեկտիկական պրոցեսներ։ Ակադեմիկոս Վիլյամսի կյանքն ու գործունեությունը մեզ ցույց է տալիս, թե ինչպիսին պետք է լինի սովետական գիտնականը, որը սիրում է իր հայրենիքը, պայքարում է նրա բարեկեցության համար և ամբողջությամբ նվիրված է սովետական ժողովրդին ու Լենին-Ստալինի պարտիայի մեծ գործին։

Սովետական երիտասարդությունը երբեք չի մոռանա Վիլյամսի հայրենասիրական կոչը՝ «Երիտասարդ ընկերներ, բախտավոր սովետական ուսանողներ. երբեք չմոռանաք, որ այն բոլորը, ինչով օգտվում եք դուք և այն, ինչ տալիս է ձեզ Ստալինյան մեծ Կոնստիտուցիան, նվաճվել է ծանր պայքարում՝ ռևոլյուցիային անսահման նվիրված շատ մարտիկների կյանքի գնով։ Կարմիր դրոշակները, որոնք հպարտ ծածանվում են մեր երկրի վրա, սիմվոլն է նրանց սրբազան արյան, որը թափվել է ապագա սերունդների բարօրության համար։ Թող ձեր եղբայրների ու հայրերի փառապանծ ու հերոսական հիշատակը ոգեշնչի ձեզ նոր գործերի համար, որոնք արժանի են արևափայլ Ստալինյան դարաշրջանին, արժանի են այն կոչմանը, որ տվել է ձեզ մեր հայրենիքը»։ Չի կարելի նաև մոռանալ Վիլյամսի հետևյալ խոսքերը, որոնք ուղղված են գյուղատնտեսական ֆրոնտում աշխատողներին. «Ես ուզում եմ տալ յուրաքանչյուր կոլխոզնիկի,

յուրաքանչյուր ագրոնոմի, որ չկա այլ բախտավորություն, քան ապրելն ու ստեղծագործելը մեր հայրենի սոցիալական հողի վրա»։

Չնայած իր պատկառելի հասակին՝ 70—75 տարեկան Վիլյամսը բոլորին զարմացնում էր իր անսահման էներգիայով, էնտուզիազմով, կրակոտ ճառերով ու ելույթներով։ Պիտի ապրեմ, ասում էր նա, մինչև որ կոլխոզային դաշտերը 50 ցենտներ ցորեն տան մեկ հեկտարից, իսկ աշակերտներից պահանջում էր ապրել մինչև 100 ցենտներ ցորենի բերք ստանալը։

Երիտասարդ եռանդով է հնչում ընկեր Ստալինին ուղղված Վիլյամսի՝ պարտիայի մեջ ընդունվելուց հետո գրած նամակը, որտեղ նա ասում է՝ «Կարծեք թե չեմ ծերանում. այն գիտակցությունը, որ ես դառնում եմ Լենինի մեծ պարտիայի շարքերում, աշխատում եմ նրա և թանկագին Իոսիֆ Վիսսարիոնովիչ, Ձեր ղեկավարությամբ, և բախտ ունեմ անմիջապես մասնակցել մարդկության պատմության մեջ դեռ չտեսնված անդաստակարգ սոցիալիստական հասարակության կառուցմանը, այդ գիտակցությունը երիտասարդացնում ու ոգևորում է ինձ իմ առօրյա զանազան գիտական աշխատանքում»։ Այդ կապակցությամբ «Պրավդան» գրում էր՝ «Երկար ապրիք, երիտասարդ ծերունի, բացաշունչ մարտիկ»։

* * *

Վ. Ռ. Վիլյամսը ծնվել է 1863 թ. սեպտեմբերի 8-ին, Մոսկվայում։ Ռեալական դպրոցը փայլուն կերպով ավարտելուց հետո 1883 թ. նա մտնում է Մոսկվայի գյուղատնտեսական հռչակավոր Պետրովսկայա Ակադեմիան, որտեղ մարտնչող դիտական Կ. Ա. Տիմիրյազևն ամրիոնից քարոզում էր դարվինիզմի գաղափարները ու խորը տպավորություն թողնում պրոֆեսիվ ուսանողության վրա։ Չնայած ծանր ֆինանսական պայմաններին, որի մեջ գտնվում էր Վիլյամսի ընտանիքը հոր մահից հետո, նա հանդես է բերում բացառիկ առաջադիմություն։ Նրան՝ դեռ Ակադեմիայի 3-րդ կուրսում պրոֆ. Ֆադեևը վերցնում է իր մոտ իբրև ասիստենտ։ Հենց այդ շրջանից էլ սկսվում է Վիլյամսի գիտական գործունեությունը, երբ նա սկսում է մշակել հողի մեխանիկական անալիզի իր հայտնի մեթոդը, որն իր ճշտությամբ մինչև այժմ էլ դեռ չի գերազանցված։

1887 թ. նա վերջացնում է Ակադեմիան ու գործուղվում արտասահման՝ նախ Ֆրանսիա, որտեղ աշխատում է հռչակավոր Պաստերի մոտ, ուսումնասիրելով հողի միկրոբիոլոգիան։ Միաժամանակ նա ծանոթանում է հողագործության պատմության հետ։ Ամառվա ամիսներին ոտքով ճանապարհորդություն է կատարում դեպի Ֆրանսիայի զանազան շրջանները, ուսումնասիրում է Բորդոյի ավազոտ ափերը, Պրովանսի աղուտ հողերը։ Ապա 1889 թ. Վիլյամսն անցնում է Դերմանիա, որտեղ Վալնիի լաբորատորիայում ուսումնասիրում է հողի ֆիզիկան։ Այնտեղ նա մասնակցանում է ռուսական խոշոր գիտնականներ Դոկուչաևի ու Կոստիչևի աշխատանքները։

1891 թ. Վիլյամսն Ակադեմիայում անցնում է գիտական-մանկավարժական աշխատանքի, փոխարինելով իր ուսուցիչ պրոֆ. Ֆադեևին։ 1894 թ. նա գնում է Ամերիկա՝ Չիկագո, որտեղ կազմակերպում է միջազգային ցուցահանդեսի ռուսական գյուղատնտեսական բաժինն ու աշխատում իբրև միջազգային էքսպերտ հանձնաժողովի նախագահ։ 1895 թ. այցելում է Բա-

թումիի շրջանը և այդտեղ հողերի հետ ծանոթանալուց հետո կազմակերպում է թեյի առաջին տնկարանները Զակվասյում։

Դեռ 1887 թ. Վիլյամսը հարց է դնում Ռուսաստանում առաջին սելեկցիոն կայանը հիմնելու, որի համար թույլտվություն է ստանում միայն 13 տարուց հետո։

1902 թ. Վիլյամսը գնում է Ֆրանսիա, որտեղ համաշխարհային ցուցահանդեսում զեկավարում է միջազգային արբիտրաժի աշխատանքները գյուղատնտեսական գծով։

Մոսկվա վերադառնալուց հետո նա սկսում է հողի օրգանական նյութերի իր հռչակավոր ուսումնասիրությունները, որոնց ծավալն ու բազմազանությունը գիտության պատմության մեջ չունեն իրենց նմանը։ Նա արհեստական ճանապարհով 16 բնատնային արիզների՝ լիզիմետրների մեջ տեղավորում է 16 տոննա տարբեր տեսակի ու տարբեր տեղերից բերած հողեր, ստեղծում է բնության մի կտոր, որին թրջում են անձրևները, ծածկում է Մոսկվայի առատ ձյունը, տաքացնում է ամառվա արևը։ Բույսերը նրանց վրա աճում են ու զարգանում, տերևաթափվում են ու մեռնում, եռում է այնտեղ օրգանական կյանքը. նրանց քայքայում են բազմաթիվ միկրոօրգանիզմները, առաջացած նյութերն անձրևի հետ տարվում են ցած. այդ բոլոր ջրերը, որոնք գիշեր ու ցերեկ, ամառ ու ձմեռ անընդհատ հոսել են 14 տարի, կազմել են 5 միլիոն լիտր, որը Վիլյամսը հավաքում է մինչև վերջին կաթիլը, գոլորշիացնում, նորից լուծում, նորից բյուրեղացնում։ Եվ լաբորատորիայում բյուրեղացող նյութերի հետ միասին Վիլյամսի տաղանդավոր ուղեղում բյուրեղանում են նոր մտքեր, նոր գաղափարներ։

Դրա հետ միասին Վիլյամսը կազմակերպում է բիոլոգիական հարուստ տնկարան, որտեղ ուսումնասիրում է 3 հազարից ավելի բույսերի բիոլոգիական հատկությունները։ Նա այստեղ գտել է մի շարք բույսերի տեսակներ, որոնք ունեն խոշոր գործնական նշանակություն։ Այսօր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում լայն տարածված հռչակավոր «կատակ» առվույտը Վիլյամսի ստացած հիբրիդային առվույտի 2 ռասաներն են, որոնք տարածվել են Ամերիկայում 1912 թ., պրոֆ. Հանդինին, ինչպես վերջինս ինքն է գրում, Վիլյամսի տված կես թեյի գդալ սերմի միջոցով։ Սովետական թերթերից մեկն այդ առթիվ գրում էր, որ Վիլյամսի այդ թեյի գդալը պիտի գնել Ամերիկայի Գյուղատնտեսական Թանգարանում իբրև վկա այն բանի, որ Ամերիկայում ամենատարածված կերարույսը՝ «կատակ» առվույտը ռուսական ծագում ունի։ Անհրաժեշտ է այստեղ հիշատակել, որ այդ բոլոր փորձերը Վիլյամսը կատարել է իր անձնական միջոցներով, որովհետև «նման» նպատակների համար ցարական դանձարանում միջոցներ չեն եղել։

1905 թ. Վիլյամսն ակտիվ կերպով մասնակցում է ուսանողական շարժումներին։ Ցարական իշխանությունների որոշ դիրքումների շրջանում Վիլյամսը դառնում է Պետերբուրգայա Ակադեմիայի առաջին ընտրովի ռեկտորը։ Ստանձնելով այդ պաշտոնը, նա մի շարք ռևոլյուցիոն փոփոխություններ է մտցնում Ակադեմիայի կյանքում։ Օրինակ, առաջին անգամ հավասար իրավունքներով Ակադեմիա է ընդունում կանանց, ոչնչացնում է ուսանողության ընդունելության ցենզային սկզբունքը, հրավիրում է առաջին հրեա դասախոսներին, ընդունում է հրեա ուսանողներ, ուսանող-

ներին թույլ է տալիս ամուսնանալ, նպաստում է ուսանողական խմբակների կազմակերպմանը, որոնք փաստորեն վերածվում են քաղաքական ընույթ կրող խմբակների։ Վիլյամսի լաբորատորիայում, նրա հովանավորության տակ, ռևոլուցիոներների ժողովներ են տեղի ունենում. ռևոլուցիոն ուսանողներին նա հնարավորություն է տալիս կեղծ անուններով սովորել Ակադեմիայում, նրանց փոխարեն գաղտնի կերպով ուսման վարձ է մուծում և այլն, և այլն։ Բնորոշ են հետևյալ, թեկուզ երկու փաստերը. 1906 թ. գեներալ-գուբերնատոր Դուբասովը գալիս է Ակադեմիա՝ խուզարկություն կատարելու նպատակով. այդ ժամանակ այնտեղ տեղի էր ունենում ռևոլուցիոներների ժողով։ Վիլյամսն իրեն տեսակոր երկար ու համառ կերպով դիմադրում է Դուբասովի պահանջին, պատճառաբանելով, որ առանց մինիստրի թույլտվության նա չի կարող համաձայնել բարձրագույն դպրոցում խուզարկություն կատարելուն։ Այսպիսով նա ժամանակ է շահում ու իմաց տալիս ժողովը վերջացնելու։ Մի ուրիշ օրինակ. Վիլյամսի լաբորատորիայում տեղի է ունենում ընդհատակյա ժողով։ Ոստիկանությունը հանկարծակի շրջապատում է շենքն ու ներխուժում խուզարկություն կատարելու համար։ Այդ մասին իմաց է տրվում Վիլյամսին. նա անմիջապես անցնում է ժողովականների մոտ, բարձրանում է ամբիոն ու երկու ժամ անընդհատ դասախոսություն է կարդում հողի ստրուկտուրայի նշանակության մասին։ Տեսնելով այդ, ոստիկանությունը թողնում է շենքն ու հեռանում։

Վիլյամսն անվերջ ընդհարվում է մի կողմից Ակադեմիայի ռեակցիոն պրոֆեսուրայի, մյուս կողմից ցարական չինովնիկների հետ, որի հետևանքով ծանր հիվանդանում է և 1908 թ. հրաժարվում ռեկտորի պաշտոնից։

Առողջանալուց հետո նա կազմակերպում է մարգագետնագիտության կուրսեր ու Մարգագետնագիտական Հետազոտական Ինստիտուտ, որը գոյություն ունի մինչև օրս և կրում է Վիլյամսի անունը։ Ռուսաստանի հարավ-արևելյան շրջանների ազատ ու անպակաս հողերը յուրացնելու ու օգտագործման տակ դնելու նպատակով 1914 թ. Վիլյամսը կազմակերպում է նոր գիտա-հետազոտական ինստիտուտ։

Հոկտեմբերյան ռևոլուցիայից անմիջապես հետո 55 տարեկան, արդեն համաշխարհային հռչակ ունեցող Վիլյամսը բարձրաձայն ողջունեց պրոլետարիատի դիկտատուրան, իր ձեռքը պարզեց պայքարող բանվոր դասակարգին ու իր բոլոր ուժերը նվիրեց նոր կյանքի համար մղվող պայքարին։

Սովետական իշխանություն հաստատվելուց մի քանի ամիս հետո, 1918 թ. սկզբներին, Վիլյամսը գրում էր. «Դարավոր շղթաները փշրված են, և ազատ ռուս ժողովրդի առաջ բացվում է ինքնուրույն զարգացման, յուրատեսակ կուլտուրայի անսահման հեռապատկեր։ Փշոտ էր ու դժվար ստրկության դարերի ճանապարհը, հեշտ չի լինի նաև ազատության ճամփան, բայց արևն արդեն երևացել է, բարձրանում է հորիզոնի վրա բոսոր արևը. ռուսական ազատության երիտասարդ արևի ճառագայթների առաջ ցրվելու են մառախուղի մնացորդները... և ամեն մեկը, որի համար թանկ է մեր ազգային պրոցեսը, թարմացած ուժերով ու նոր եռանդով պարտավոր է թեթևացնել ազատության այդ դժվար ճանապարհը»։ Վիլյամսի նման գիրքը Հոկտեմբերյան ռևոլուցիայի հանդեպ, երիտասարդ Սովետական

իշխանության հանդեպ, պատահական չէ, այլ տրամաբանական շարունակությունն այն վերաբերմունքի ու դիրքի, որը նա հանդես է բերել պրոգրեսիվ տարրերի, ռեակցիոն ուժերի հանդեպ՝ սկսած Տիմիրյազևի առաջին դասախոսությունից, որ նա լսել է 1884 թվից, մինչև Սովետների հաղթանակը։

1919—20 թ. թ. ռեակցիոն ուսանողության հետ միասին Վիլյամսն ակտիվ կերպով պայքարում է ուսանողության որոշ մասի հակապրոլետարական տրամադրությունների ու ռեակցիոն պրոֆեսուրայի դեմ։ Նա հարց է հարուցում բանվորական ֆակուլտետ բացելու մասին, մասնակցում է Գլավպրոֆոբրի աշխատանքներին, որի նպատակն էր վերակառուցել բարձրագույն դպրոցները. մասնակցում է ԳՈԵԼՌՈ-յի աշխատանքներին, ակտիվ կերպով օգնում է Պետպլանին՝ երկրի գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցման գործում։ 1930—31 թվականներին, երբ Սովետական իշխանությունը հացահատիկային կուլտուրաների ու նրանց բերքատվության բարձրացման հարց է դնում, Վիլյամսը հանդես է գալիս ագրոտեխնիկական ձեռնարկումների մի ամբողջ սիստեմի, մի ամբողջ կոմպլեքսի առաջարկությամբ, որի մեջ մտնում է ճիշտ ցանքաշրջանառությունը, հողի կնձկանման ստրուկտուրայի ստեղծման անհրաժեշտությունը, խոր վարը և այլն, որի դեմ մի շարք գիտականներ նիզակներ ճռճեցին ու թաքնված լինելով «գիտական տեսությունների» հետևում, մեր երկրի գյուղատնտեսությունը փորձեցին շեղել զարգացման ճիշտ ճանապարհից։ Պայքարի այդ շրջանում Վիլյամսն իր համառությամբ, իր գիտական սկզբունքայնությամբ լի ու կրակոտ ելույթներով օգնեց մեր պարտիային ցանքաշրջանառությունը պարարտանյութերով փոխարինելու, ծանծաղ վարի և այլ ոչ պակաս սխալ ու վնասակար «տեսությունները» մերկացնելու գործում։

Վիլյամսի աշխատանքային օրն սկսվում էր վաղ առավոտյան, վերջանում ուշ երեկոյան։ Նա անընդհատ սովորեցնում էր ու սովորում։ Նրա սեղանի վրա Դարվինի ու Պաստերի հատորների կողքին կարելի էր տեսնել Մարքսի ու Էնգելսի, Լենինի ու Ստալինի, Պուշկինի ու Գոգոլի աշխատությունները։ Նրա դասախոսություններն ու բազմաթիվ զեկուցումները ճոխ բովանդակություն ունեին ու բյուրեղացած մտքերն անընդհատ հոսում էին երկաթյա տրամաբանությամբ։ Նա հանդիսանում էր Սովետական Միության ավագ ագրոնոմը, որի մոտ գալիս-գնում էին հազարավոր կոլտնտեսականներ ու ագրոնոմներ։ Նրա տված ավելի քան 150 աշխատությունները կազմում են մեր գիտական գանձարանի արժեքավոր գոհարները։

Սովետական իշխանությունը բարձր գնահատելով Վիլյամսի մատուցած խոշորագույն ծառայությունները, նրան շնորհել է Աշխատանքի Հերոսի կոչում, պարգևատրել Կարմիր Դրոշի ու Լենինի շքանշաններով, իսկ Մոսկվայի աշխատավորությունը մարտնչող գիտնականին ընտրել է Գերագույն Սովետի դեպուտատ։ Մոսկվայի Տիմիրյազևի անվան Ակադեմիայի գլխավոր շենքի մոտ, ծաղկազարդ հրապարակի վրա, Տիմիրյազևի արձանի դիմացը դրված է Վիլյամսի հոյակապ արձանը, որը դեռ հավերժացնում է կենդանի Վիլյամսին և որը կարծես թե քարացած վիճակում շարունակում է պայքարել իր սիրած հայրենիքի փառավոր ապագայի համար։

* * *

Ակադեմիկոս Վ. Ռ. Վիլյամսն իբրև սովետական խոշորագույն գիտնական գիտության պատմության մեջ նոր դարաշրջան բացող մի շարք ստեղծագործություններ է տվել, որոնք մեծ չափով բարձրացրել են սովետական գիտության հեղինակությունն ու առաջավոր դիրքն ամբողջ աշխարհում։ Այդ գիտական ստեղծագործությունները հավասար չափով վերաբերում են ինչպես հողագիտության ու երկրագործության, այնպես էլ մարգագետնագիտության ու մելիորացիայի, գյուղատնտեսական մեքենագիտության ու ընդհանուր բիոլոգիական հարցերին։

Վ. Ռ. Վիլյամսն իր գործունեության հենց սկզբից սկսում է խիստ քննադատել «գիտությունը գիտության համար» դրույթը ու նպատակ դնում այդ գյուղատնտեսական արտադրության հետ սերտ կերպով կապելու, սկսում է քարկոծել հին հողագիտության մեջ տիրող քարացած վիճակը և ընդհանրապես նրա մեթոդոլոգիական-փիլիսոփայական հիմունքները։

Վիլյամսի ուսմունքի հիմնական դրույթներից մեկը կայանում է նրանում, որ նա հողին մոտենում է իբրև բնապատմական մարմնի, որը ստեղծվում, ձևակերպվում, անընդհատ փոփոխվում ու զարգանում է բիոլոգիական գործոնների ազդեցության տակ, որ հողի բազմաթիվ տիպերն ու տարատեսակները կապված են իրար հետ պատմագենետիկական կապերով ու հանդիսանում են միասնական հողակազմող պրոցեսի զարգացման առանձին ստադիաները։ Այդ հողակազմող պրոցեսը երկրի վրա ընթանում է օրգանական նյութերի ստեղծման ու միաժամանակ տեղի ունեցող նրանց քայքայման, տարրալուծման միջոցով, այնպես որ մեկ պրոցեսի վերջը միաժամանակ հանդիսանում է մյուս պրոցեսի սկիզբը։ Երկրի բուսական ծածկույթը՝ բարձր կարգի կանաչ բույսերն ու անդույն բակտերիաներն աստիճանաբար փոխում են հողի հիմնական հատկությունները ու հետագա զարգացման ընթացքում ստեղծում այնպիսի պայմաններ, որոնք վերջ են դնում իրենց գոյությանն ու առաջացնում նոր տեսակներ։ Ի տարբերություն հին հողագիտության՝ Վիլյամսը հողակազմող պրոցեսում հիմնական դերը վերագրում է օրգանական աշխարհին՝ օրգանական նյութ ստեղծող կանաչ բույսերին և միաժամանակ այդ նյութերը քայքայող, տարրալուծող բակտերիաներին ու սնկերին և այդ կապակցությամբ Վիլյամսը համարվում է բիոլոգիական հողագիտության հիմնադիրը։ Վիլյամսը հողի հասկացողության մեջ նոր բովանդակություն է դնում։ Իբրև հողի բնորոշման հիմք նա ընդունում է հողի արտադրողականության հատկությունը, նրա բերքատվության ընդունակությունը։ Այդ պատճառով իր ուշադրության ամբողջ կենտրոնը նա դարձնում է հողի այդ հատկության՝ բերքատվության ընդունակության անընդհատ զարգացման վրա ու հողին մոտենում իբրև արտադրության միջոցի, այն ամբողջովին կապելով սոցիալիստական գյուղատնտեսության գործնական խնդիրների հետ։

Հողի մեջ տեղի ունեցող բիոլոգիական պրոցեսների ուսումնասիրության հիման վրա Վիլյամսը գալիս է այն եզրակացության, որ հողի քիմիական կազմն ու բնույթը պայմանավորվում են օրգանական նյութերով։ «Մտցրե՛ք մեռած մայրական տեսակի, ապարների փխրուն մասսայի մեջ օրգանական նյութ, մտցրե՛ք այնտեղ կյանք,—ասում է Վիլյամսը,—և շատ

արագ մեռած մայրական տեսակը կվերածվի կենդանի կոմպլեքսի, որը միացնում է անկենդան հանքային բնությունը կենդանական աշխարհի հետ ու վերածում այդ բերքատվության ընդունակ հողի»։

Բուսական ֆորմացիաների ու միկրոօրգանիզմների բիոլոգիական առանձնահատկությունների էվոլյուցիայի ուսումնասիրության հիման վրա Վիլյամսը ոչ միայն մշակել է միասնական հողակազմող պրոցեսի իր տեսությունը, այլ և շոշափել ընդհանուր բիոլոգիական նշանակություն ունեցող այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են, օրինակ, կյանքի ծագման սկզբնավայրի պրոբլեմը. նա այն կարծիքին է, որ կյանքի ծագումը տեղի է ունեցել ոչ թե ջրային միջավայրում, այլ ցամաքի վրա։

Վիլյամսի ուսմունքը միասնական հողակազմող պրոցեսի մասին միաժամանակ ուսմունք է հողի բնական բերրիության զարգացման մասին այնքանով, որքանով նա հենվում է միջավայրի ազդեցության՝ բուսական օրգանիզմի համար անհրաժեշտ կենսական գործոնների վրա ու ցույց տալիս այն կոնկրետ ուղիները, որոնք ապահովում են բերքատվության անընդհատ բարձրացումը։ Այս գործում Վիլյամսը խոշոր նշանակություն է տալիս խոր վարին, լավ մշակմանը և հողի սորուկտուրային։ Նրա կարծիքով հողի մեջ կայուն կնձկանման սորուկտուրա ստեղծելը հողագործության հիմնական անելիքներից մեկն է հանդիսանում և սա թե ինչու։ Կուլտուրական բույսերի նորմալ զարգացումը, ուրեմն մեր դաշտերի բարձր բերքատվությունը, պահանջում է հողի մեջ օդի ու ջրի ապահով շրջանառություն, խոնավության կուտակում, սննդանյութերի մոբիլիզացում ու լրիվ օգտագործում, և այլն։ Նման պայմաններ կարելի է ստեղծել միայն կայուն կնձկանման սորուկտուրա ունեցող հողերում, որովհետև փոշեցած հողի մեջ օդ չի թափանցում, ջուրն արագ գոլորշիանում է ու երաշտ առաջացնում։ Բարձր բերք կարելի է ստանալ միայն այն հողերում, որոնք օժտված են կայուն կնձկանման սորուկտուրայով։ Վիլյամսը ցույց է տալիս, որ նման սորուկտուրա կարելի է ստանալ մի շարք ձեռնարկումների, և առաջին հերթին բազմամյա թիթեռնածաղիկ ուհացազգիների ընտանիքին պատկանող խոտաբույսերի խառնուրդի կուլտուրայի միջոցով։ Վիլյամսի հակառակորդները երկար ժամանակ ժխտում էին սորուկտուրայի նշանակությունն ու դերը, որ առանց ցանքաշրջանառության, միայն պարարտացման միջոցով հնարավոր է բարձրացնել մեր դաշտերի բերքատվությունը։ Նրանք միանգամայն անհիմն կերպով մեղադրում էին Վիլյամսին նրանում, որ իբր թե նա թերագնահատում է պարարտացման նշանակությունը, այն ինչ Վիլյամսը միշտ ընդգծել է, որ պարարտանյութերը պետք է կիրառել հողի լավ մշակման, կնձկանման սորուկտուրայի պայմաններում, խոտաբազմային ցանքաշրջանառության և ընդհանրապես ագրոտեխնիկայի մեջ, որովհետև միայն նման բարձր ագրոտեխնիկական ֆոնի վրա նրանք կարող են բարձր էֆեկտ տալ ու իրոք նպաստել մեր դաշտերի բերքատվությանը։

Շարունակելով ու խորացնելով Դոկուչաևի ու Կոստիչևի սկսած գործը, ուսումնասիրելով հողագործության պատմությունը ու հաշվի առնելով ժողովրդի զարավոր փորձը, ակադեմիկոս Վիլյամսն իր խորաթափանց ու երկարատև հետազոտությունների հիման վրա մշակել է բերքատվության անընդհատ բարձրացման իր տեսությունը, իր մատերիալիստական ուս-

մունքը, որը կոչվում է երկրագործության խոտադաշտային սիստեմ: Սովետական Միության գյուղատնտեսության պրոգրեսիվ զարգացման պայմաններում Վիլյամսի այդ ուսմունքի կիրառումը գործնականում իրեն փայլուն կերպով արդարացրել է: Բազմաթիվ կոլխոզներում ու սովխոզներում ակադ. Վիլյամսի երկրագործության խոտադաշտային սիստեմի կիրառման գործնական արդյունքները ցույց են տալիս, որ մեր երկրի առաջ դրված կարևորագույն խնդիրները բերքատվության բարձրացման ու անասնապահության զարգացման ուղղությամբ նա իրոք լուծում է: Բավական է հիշատակել միայն «Գիգանտ» սովխոզը, որը Հյուսիսային Կովկասի չոր շրջաններում, 1946 թ. ծանր երաշտի պայմաններում Վիլյամսի սիստեմը կիրառելու միջոցով հսկայական տարածությունների վրա ստացել է հեկտարից 25 ց.-ից ավել ցորենի միջին բերք: Ահա ինչու ՀամԿ(բ)Պ ԿԿ-ի և կառավարության 1948 թ. հոկտեմբերի 20-ի պատմական որոշումն ամբողջությամբ հենվում է այդ ուսմունքի վրա ու նրան օրենքի ուժ տալիս:

Վիլյամսի երկրագործության խոտադաշտային սիստեմը նախատեսնում է գիտականորեն խոր կերպով հիմնավորված մի շարք ձեռնարկումներ, որոնք ներդաշնակ կերպով իրար հետ կապում են գյուղատնտեսության բազմաթիվ ճյուղերը՝ դաշտավարությունը, անասնապահությունը, անտառաբուծությունը և այլն: Այն բոլոր ձեռնարկումները, որոնք կազմում են երկրագործության խոտադաշտային սիստեմի առանձին օղակները, ըստ Վիլյամսի պարտադիր կերպով պետք կիրառվեն միաժամանակ, կոմպլեքս կերպով, մեկը մյուսի հետ շաղկապված: Այդ օղակներն են՝ տերիտորիայի ճիշտ կազմակերպումը՝ խոտադաշտային ցանքաշրջանառությունները ներդնելու միջոցով, հողի հատուկ մշակումն ու ցանքերի բարձրորակ խնամքը, օրգանական ու հանքային պարարտանյութերի լայն կիրառումը, դաշտապաշտպան անտառային շերտերի ստեղծումը, ջրավազանների, լճակների կառուցումը, ոռոգման սիստեմների ստեղծումը, տեղի պայմաններին համապատասխան սելեկցիոն սորտերի մշակումը:

Վիլյամսի երկրագործության խոտադաշտային այս սիստեմի կիրառումը լեռնային այնպիսի երկրների պայմաններում, ինչպիսին է, օր. Հայկական ՍՍՌ, լեռնային թեքությունների հողերի ողողման, նրանց քայքայման, բերքատվությունը պայմանավորող հողի նուրբ մասնայի հափըշտակման դեմ պայքարելու ուժեղ միջոց է հանդիսանում:

Այսպիսով Վիլյամսի ուսմունքը գործնականում մեր ձեռքին դառնում է մի ուժեղ զենք, որը սոցիալիստական դաշտերի մարտիկներին հնարավորություն է տալիս փոխել հողի բնական հատկությունները, լիովին տիրապետել բնական ուժերին, գիտակցաբար կանոնավորել կուլտուրական բույսերի զարգացման բոլոր պայմաններն ու այդպիսով ապահովել սոցիալիստական հայրենիքի գյուղատնտեսության արտադրողականության անընդհատ վերելքը:

* * *

Ակադեմիկոս Վիլյամսը համարվում է սովետական մելիորատիվ գիտության հիմնադիրը: Մեր խոշոր մելիորատոր ակադ. Ն. Ա. Կոստյակովը գրում է, որ Վիլյամսի աշխատանքները «մելիորացման խնդիրների ճիշտ դրվածքի ու լուծման համար մեր երկրում շատ բան են տվել: Վիլյամսի այն գրույթը, թե ճահիճներն առաջանում են ոչ թե ջրի, այլ օրգանական

նյութերի պրոգրեսիվ կուտակման հետևանքով, որը տեղի է ունենում անաերոբ պայմաններում և բույսի համար անհրաժեշտ հանքային սննդանյութերի բացակայության դեպքում, այսօր ճահիճների մելիորացման տեխնիկայի հիմքն է կազմում։ Վիլյամսի աշխատանքները ստիպել են վերանայել չորացման գործի հիմքերն ու մեծ դեր են խաղացել մելիորացիայի զարգացման գործում։ Նրա տված ջրային ռեժիմի անալիզը, ստրուկտուրայի տեսությունը, միլիսրատով միջոցառումների կոմպլեքսային սկզբունքը, բուսական ֆորմացիաների էվոլյուցիան և մի շարք այլ դրույթներ այսօր էֆեկտիվ կերպով օգտագործվում են անպետք հողերի յուրացման, ադուտների բարելավման և ընդհանրապես բոլոր տեսակի մելիորատիվ աշխատանքներ կատարելու ընթացքում։

Ակադ. Վիլյամսը հանդիսանում է գիտական մարդաղետնագիտության հիմնադիրը։ Ուսումնասիրելով բուսականության զարգացման հակադիր պրոցեսները, նա ցույց է տալիս նրանց տեսական էֆեկտիվության աստիճանի բարձրացման ճանապարհները։ Նա ապացուցել է, որ բնական մարդաղետինների արտադրողականության անկման հիմնական պատճառն այն է, որ խոտաբույսերի զարգացման պրոցեսում տեղի է ունենում օրգանական նյութերի անխուսափելի կուտակում, որի հետևանքով և առաջանում է ճահճացում։ Այդ կապակցությամբ մարդաղետինների, արոտավայրերի ու բնական խոտհարքների բարելավման համար Վիլյամսն առաջարկում է նրանց մի քանի տարի օգտագործելուց հետո վարել ու դնել այնպիսի կուլտուրաների տակ, որոնց սիստեմատիկ մշակումը նպաստում է ավելորդ օրգանական նյութերի քայքայմանը։ Որոշ բարելավումից հետո նորից պիտի ցանել բազմամյա խոտաբույսերի հարուստ խառնուրդ ու այդ օգտագործել արհեստական խոտի բարձր բերք ստանալու կամ արոտի համար, որը խոշոր չափով պիտի նպաստի անասնապահության զարգացմանը։ Այդ ցանած խոտհարքը կամ արոտատեղը 5—7 տարի օգտագործելուց հետո նորից պետք է ենթարկվի բարելավմանը։

Վիլյամսը խոշոր դերը է կատարել հողագործական գործիքների ընտրության, օգտագործման ու զարգացման գործում, որը կապված է հողի ճիշտ մշակման հետ, և այլ բնագավառներում։

Վիլյամսի գիտական գործունեության արժեքը չի սահմանափակվում Սովետական Միության շրջանակներով միայն։ Նրա տեսության հիմնական դրույթները, մասնավորապես հողի ստրուկտուրայի դերն ու նշանակությունը, հողակազմող պրոցեսի հիմնական գծերը, նրա գյուղատնտեսության տարբեր ճյուղերի ներդաշնակ կապը և այլն, վճռական դեր են խաղում գիտության զարգացման գործում ամբողջ աշխարհում։ Անգլիական ու ամերիկական խոշոր գիտնականները շատ բարձր գնահատելով Վիլյամսի գիտական գործունեությունը գրում են, որ իրենք ակադ. Վիլյամսից շատ բան են սովորել։

Մոսկվայի Տիմիրյազևի անվան Գյուղատնտեսական Ակադեմիայում Վիլյամսի հողագիտական լաբորատորիան ժամանակակից Եվրոպայի ու Ամերիկայի կահավորված լաբորատորիաներից ամենալավերից մեկն է համարվում։ Մի շարք ռուսական գիտնականներ, որոնք իր ժամանակին Մոսկվայից գործուղվել են անգլիական խոշորագույն համալսարաններն ու լսել, օրինակ, հոչակավոր գիտնական Վուդի դասախոսությունները հողա-

գիտության մասին, վկայում են, որ Վիլյամսի հսկայական դասախոսություններից ու նրա լաբորատորիայից հետո ճարտասանմանում այլևս անելու բան չկար։ Հնարավորություն չունենալով ավելի մանրամասն կանգ առնել Վիլյամսի կյանքի ու գործունեության վրա, պետք է ասել, որ բերած փաստերն էլ բավական են ընդգծելու ակադեմիկոս բոլշևիկի, սովետական գիտնականի հսկայական մեծությունը, նրա ուսմունքի ամենահզոր, մեծ ուժը ու նրա միջազգային նշանակությունը։

Վիլյամսի անսահման սերը դեպի աշխատանքը, բացառիկ աշխատասիրությունը, հասարակ ու համեստ մարդկային գծերը, լայնածավալ էրուդիցիան ու հսկայական կուլտուրան, սերը դեպի աշխատավորական լայն մասսաները, մանավանդ երիտասարդությունը, բուռն ատելությունը դեպի թշնամական ու հակագիտական տեսությունների կրողները—ահա նրա լուսավոր դեմքի բնութագծերը, որոնց շնորհիվ նա ձեռք է բերել սովետական ժողովրդի ու մեր ողջ հասարակության սերն ու հարգանքը։ Իր էնտուզիազմով, ստեղծագործական պաթոսով, միշտ երիտասարդ լավատեսությամբ ու նուրբ երգիծաբանությամբ նա վարակում էր իր աշակերտներին ու հետևորդներին, մացնելով նրանց մեջ սեր դեպի գիտական ստեղծագործությունն ու անսահման հավատ դեպի սովետական ժողովրդի վերջնական հաղթանակը։

Վիլյամսն իր բացառիկ արդյունավետ գործունեության ընթացքում դաստիարակել ու աճեցրել է մասնագետների ու գիտնականների մի ամբողջ բանակ, որոնց այսօր կարելի է հանդիպել մեր մեծ Միության բոլոր անկյուններում՝ սկսած անտառոտ Կարպատներից մինչև ցուրտ ու սառն Զուկոտկյան և Մուրմանսկի շրջանի տունդրաներից մինչև հինավուրց Արարատի ստորոտները։ Եվ խոշոր գիտնականի, անմահ ուսուցչի, մեծարժեք սովետական քաղաքացու ամենալավ հիշատակն է լինելու այն, որ մենք պայքարենք նրա ուսմունքի հետագա զարգացման, նրա դրույթները գործնական կյանքի մեջ կիրառելու, նրա մեծ գաղափարներն աշխատավորական ամենալայն մասսաների սեփականությունը դարձնելու, մեր գյուղատնտեսության կուլտուրան էլ ավելի բարձրացնելու, մեր մեծ սոցիալիստական հայրենիքի հետագա ծաղկման ու բարգավաճման համար, որին Վիլյամսը նվիրեց իր հրաշալի ու այդքան գեղեցիկ կյանքը։

A II 36956

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220036256

[20L]

A II 36256